

De Premonstratenzer-Wetgeving in de XIIe eeuw Een nieuwe getuige

SUMMARIIUM

In Bibliothecae Bodleianae Oxoniensis codice Ashmoleano 1285, asservatur fragmentaria collectio constitutionum Praemonstratensium, quam H.E. Salter olim congregationi canonicorum regularium de Arroasia adscribendam esse censuit. Quae opinio, examine textus instituto, sustineri non potest. Pertinet quidem haec legislatio ad Ordinem Praemonstratensem. Quatuor partes in illa collectione habemus : 1. §§ 1-10 : codex poenitentialis ; 2. §§ 11-13 : varia ; 3. §§ 14-31 : institutiones laicorum conversorum ; 4. §§ 32-59 : statuta capitulorum annuorum Praemonstratensium.

Textu examinato, asseritur codicem conscriptum fuisse paulo ante a. 1217 ; exaratum enim fuisse apparet occasione recompositionis bibliothecae prioratus Sanctae Mariae Overiae de Suthwarke (prope Londinium), flammis antea destructi.

Duarum partium textus arcte affinis est versioni statutorum Praemonstratensium, editorum a Martène (PM), et ita quidem ut concludere debeamus pro duabus his formis (Martène et Ashmole 1285) extitisse textum primitivum communem : Py.

Tertia pars momentum peculiare possidet eo potissimum quod probat existentiam regulae pro laicis conversis, quae iam probabilis existimabatur a Heijman. In PM capita de fratribus conversis non habentur.

Ut annum status textus contenti in Py determinare possimus, examini accurato subiciendus est textus qui in usu erat in congregatione Arroasiensi. Pars prima collectionis Ashmoleanae (PMi) adhibita fuit in constitutione codicis poenitentialis canonicorum Arroasiensium in capitulis generalibus apostaticis in Aria (Artesia) habitis, annis 1159-1160. Alia elementa textus nos ducunt ad hoc ut revisionem illam statutorum reponamus circa annum 1145, et certo post 1143.

Constitutiones de conversis (pars tertia) etiam in usu fuerunt in Arroasia : Gervasius, huius loci abbas et legislator congregationis,

illum textum prae oculis habuit immediate ante a. 1147, qui annus ulterius determinari potuit, praesertim e legislatione Cisterciensium.

Haec elementa, simul sumpta, indicant textum Py esse revisionem (paulo ante medium saeculi duodecimi) textus constitutionum Praemonstratensium PW (editarum a Van Waefelghem), quod admitti debet quoad contentum constitutionum, et partim quoad classificationem. Textus iste (PW) tunc in varias collectiones divisus fuit: regulae quaedam canonicorum (PMi, partes 1 et 2, atque PM), regula conversorum (PMi, pars 3) et Liber Ordinarius, in quo dispositiones liturgicae Ordinis simul iunctae editae fuerunt.

PM (1171-1177) ex recensione Py ortam esse patet; revisio enim fundamentalis, materia parum mutata, ad externam tantum formam pertinuit, eo quod « distinctiones » ad divisionem textus ordinatae fuerunt, ad exemplum probabile Decreti Gratiani. PMi structuram recensionis PW primitivam retinuit, quamvis codex textum referens recentior sit quam textus PM. Ex eo quod divisio haec archaica in Anglia vitam suam protraxit, concludi posset textum hunc pertinere ad annos in quibus Ordo Praemonstratensis ibi introductus fuit (1143).

Conclusiones istae optime convenire videntur cum eventibus qui acciderunt sub abbate Praemonstrati Philippo, et occasione electionis successoris eius (1161-1171).

Pars quarta PMi (Statuta capitulorum) orta esse videtur inde ab annis difficilibus sub abbate Philippo, usque ad tempus compositionis codicis, i.e. paulo ante a. 1217, quo etiam tempore abbas Gervasius Praemonstratensis ad textum huius partis refert in una ex epistolis suis.

Textus collectionis edetur in fasciculo proxime sequenti *Analectorum Praemonstratensium*.

I. EEN ONOPGEMERKTE COLLECTIE VAN PREMONSTRATENZER-GEBRUIKEN

In de studie van de Premonstratenzer-wetgeving van de XIIe en het begin der XIIIe eeuw zal voortaan een nieuwe tekst betrokken dienen te worden, die tot nog toe — op één uitzondering na — volkomen onopgemerkt is gebleven. Het gaat om een fragmentaire collectie constituties, bewaard in het hs. Ashmole 1285 op de Bodleian Library te Oxford.

a) *Beschrijving van het hs. Ashmole 1285.*

Het hs. is samengesteld uit een reeks katernen van verschillende oorsprong. Te oordelen naar de inhoudstafel vooraan het werk, werd

het omtrent het einde van de XIIIe ingebonden in de vorm zoals we het nu nog kennen ¹⁾. Van een vroegere eigenaar, Hugo van Wendover, vindt men het eigendomsmerk op f° 1: *Liber quondam fratris Hugonis de Wendouere* ²⁾.

Een van de delen, nl. de f°s 185-195, bevat constituties van een orde van reguliere kanunniken, maar bij het inbinden is een fout gebeurd; men moet nl. het laatste blad van de katern vooraan plaatsen om aan de hoofdstukken een zin te geven, die ze op het eerste gezicht missen.

Black, die zulks bij het opstellen van de Ashmole-kataloog niet had opgemerkt, betitelde dit deel als volgt: *Regulae cujusdam ordinis monastici exemplar, initio et fine mancum*. Hij ondernam dus geen poging om de afkomst van de tekst op te sporen. Ook de index vooraan het handschrift spreekt zich niet uit; men leest er enkel: *De observantia regulari generaliter. Et de diversitate culparum, et certa penitentia singularum*.

b) De opvatting van Salter.

De Engelse kerkhistoricus H.E. Salter heeft het eerst — en tot nu toe als enige — aandacht besteed aan deze tekst, in een bijdrage gepubliceerd onder de titel *An Arrouasian general chapter* in de *English historical Review* van 1937 ³⁾. Volgens hem immers diende de collectie toegeschreven te worden aan de reguliere kanunniken van Arrouaise.

In een korte inleiding, die de uitgave van de tekst voorafging, heeft hij trachten te verantwoorden waarom ⁴⁾. In een volgende aflevering van de « *Analecta* » zullen wij een nieuwe uitgave van de tekst bezorgen met vergelijking van de andere Premonstratenzer-gebruiken. Hier willen we zijn verschillende argumenten onderzoeken.

Uitgaande van vermeldingen van algemene kapittels en van de

¹⁾ Beschrijving van het handschrift: W.H. BLACK, *Catalogue of the manuscripts bequeathed unto the University of Oxford by Elias Ashmole*, Oxford, 1845, col. 1044. Ze is, blijkens een uitlating van Dom WILMART in de *Revue d'ascétique et de mystique*, XXIII, 1947, p. 259 « explicite à souhait ». — Het hs. is vermeld door N.R. KER, *Medieval libraries of Great Britain. A list of surviving books*, 1964², pp. 180 en 306.

²⁾ In 1304 waren er in de priorij S. Mary's Overy, waar het hs. vandaan komt, 19 geprofeste kanunniken. Onder hen treft men geen Hugo van Wendover meer aan (*Victoria County History, Surrey*, II, p. 108).

³⁾ LII, pp. 267-279.

⁴⁾ *Ib.*, pp. 267-268.

Regel van Sint Augustinus, leidde Salter terecht af, dat de tekst slechts afkomstig kon zijn van een orde van reguliere kanunniken.

Een eerste mogelijkheid sloot hij al dadelijk uit. Men kon niet staan voor statuten van de Engelse augustijnerekapittels, die sinds 1217 geregeld bijeenkwamen, omdat de verordeningen wezen op XIIe-eeuwse toestanden. Deze redenering is perfect. Wie kon trouwens beter de augustijner-besluiten kennen dan hij zelf, die ze uitgaf ⁵⁾.

Zo belandde hij bij de specifieke orden van reguliere kanunniken, in Engeland verspreid, die een algemeen kapittel als hoogste orgaan erkenden: de Gilbertijnen, de Victorijnen, de Arroasiërs en de Premonstratenzers.

De eersten, zo gaat hij verder, kunnen eveneens geëlimineerd worden, omdat alle huizen priorijen waren, terwijl hier uitdrukkelijk van abdijen sprake is.

Vervolgens schoof hij de Praemonstratenzers terzijde: grote delen immers van zijn hs. kwamen woordelijk overeen met de zg. stichtingsstatuten van Prémontré, zoals hij die in het werk van Lepaige, *Bibliotheca Ordinis Praemonstratensis* gevonden had ⁶⁾. En, zo gaat hij verder, het is onmogelijk dat het kapittel der orde haar eigen stichtingsstatuten opnieuw zou afkondigen op een latere datum. Daarenboven trof hij telkens *ordo noster* aan, daar waar Lepaige *ordo Praemonstratensis* uitgaf.

Er bleef dan nog te kiezen tussen de Victorijnen en de Arroasiërs. Het enige argument dat hij kan aanhalen in het voordeel van laatstgenoemde orde is dat ze *larger and more vigorous* was!

Dit criterium is op zichzelf natuurlijk onaanvaardbaar. Meer zelfs, toen hij ging zoeken in het werk van F. Gosse, over de orde van Arrouaise, dan vond hij daar de tekst van enkele strafbepalingen, die normaal moesten korresponderen met de eerste hoofdstukken van wat hij zelf uitgaf ⁷⁾. Hij vond echter geen enkele overeenkomst, wat hem nochtans niet wantrouwig stelde tegenover zijn opvatting.

Samenvattend dus: er is geen enkele aanduiding in het voordeel van Arrouaise.

⁵⁾ NL. in zijn *Chapters of augustinian canons*, Londen, 1922.

⁶⁾ Parijs, 1633, pp. 748-829. — Voor de meeste documenten a.g. de Premonstratenzer-wetgeving moet men zich nog op hem beroepen; de meeste bullen betreffende de orde vonden nog geen recentere uitgever.

⁷⁾ *Histoire de l'abbaye et de la congrégation d'Arrouaise*, Rijsel, 1786, pp. 83-86.

c) Toeschrijving aan Prémontré.

Salter was misleid door zijn gebrek aan kennis van wat op het continent gepubliceerd was ; en datzelfde gemis aan kontakt verklaart ook waarom zijn tekst nooit tot op het Kontinent is doorgedrongen.

In 1913 had R. Van Waefelghem toch reeds *Les premiers statuts de l'ordre de Prémontré* uitgegeven, zoals hij ze gevonden had in een codex van München, afkomstig van de abdij Schäftlarn ⁸⁾. Deze had kort spel gemaakt met de opinie als zou Lepaige's uitgave die van de oorspronkelijke constituties geweest zijn. Integendeel, hij verwees deze naar de laatste jaren van de XIIIe eeuw.

Maar op die manier valt ook het bezwaar weg dat Salter opperde tegen de toeschrijving aan Prémontré, nl. dat een kapittel zijn eigen stichtingsstatuten niet kan herafkondigen. Zijn hs. vormde in elk geval een versie, ouder dan die welke Lepaige had uitgegeven. Niets staat dus in de weg, om juist in de tegenstelling *ordo Premonstratensis* — *ordo noster* een bewijs van de norbertijnse oorsprong te zien.

Het vervolg van dit artikel zal trouwens duidelijk maken, welke bijzondere plaats deze versie inneemt in de twaalfde eeuwse Premonstratenzer-wetgeving.

II. INDELING VAN DE COLLECTIE.

Deze collectie, die wij verder zullen aanduiden met het sigel PMi, vertegenwoordigt dus maar één deel uit een verzamelhandschrift. Vier verschillende groepen constituties kunnen daarin onderscheiden worden :

1. §§ 1-10 : de *codex poenitentialis*.
2. §§ 11-13 : beschikkingen van verschillende aard.
3. §§ 14-31 : de *Institutiones laicorum fratrum* (beschikkingen betreffende lekebroeders).
4. §§ 32-59 : statuten (beslissingen van jaarlijkse kapittels).

De vraag die zich onmiddellijk opdringt is of we te doen hebben met een fragment van een volledig *Liber constitutionum*, ofwel met

⁸⁾ In : *Analectes de l'ordre de Prémontré*, IX, 1913, pp. 1-74, naar het hs. München, Staatsbibliotheek, Clm. 17174.

een afschrift van een onvolledig model, ofwel met een fragmentair afschrift van een volledig model.

De eerste veronderstelling heeft het meest voor zich, omdat § 1, en dus ook de katern, begint met een initiaal, die zich in niets onderscheidt van de initialen der andere hoofdstukken ⁹⁾. Zo men voor het begin van het handschrift zou staan, dan zou toch wel een meer in het oog springende versiering aangebracht zijn en vooral zou men een titel verwacht hebben (zoals bij de aanvang van groep 3 het geval is).

Het begin van het fragment is zelfs zo weinig opvallend, dat het verkeerd ingebonden werd! Dat het einde van de collectie samenvalt met het einde van het bewaarde fragment laat geen twijfel. De statuten waarmee geëindigd wordt, zijn te dateren in de jaren die het kopiëren zijn voorafgegaan, zodat het handschrift *up to date* was, althans voor wat de kapitulaire beslissingen betreft. Op deze kwesties wordt later teruggekomen.

III. DATERING VAN HET AFSCHRIFT.

Salter heeft aan de hand van de reclamanten geoordeeld dat het afschrift rond 1220 te plaatsen is, alhoewel, zo voegt hij er aan toe, de stand van zaken in de beschikkingen beschreven, typisch XIIe eeuws is. Het gewone boekschrift van de katern noemt hij «*of any date*», zodat hij daar geen dateringsgegevens kan uithalen.

Hoe gevaarlijk het ook is, om met paleografische gegevens een zo nauwkeurige datum voorop te stellen, toch kan men deze aanvaarden, dank zij enkele bijkomende, totaal onafhankelijke vaststellingen.

Van interne aard is de volgende aanduiding: een van de laatste statuten van de collectie werd in 1217 door een pauselijke bulle gewijzigd, en drong zo binnen in de codificatie van 1236-38 (P. L.) ¹⁰⁾.

De oorsprong van het handschrift komt nog een nader gegeven verstrekken: het is afkomstig van de augustijnerpriorij van Saint Mary's Overy, te Southwark, een der boroughs van het huidige Londen. Gesticht in 1106 ontwikkelde de priorij zich dadelijk tot een der

⁹⁾ De initiaal H is gewoonlijk groter dan de andere (zoals op f° 191r en 192v).

¹⁰⁾ Pl. LEFÈVRE, *Les statuts de Prémontré*, Leuven, 1946, p. 78; dist. III, cap. 8 = PMi 55. Een verandering werd ingevoerd door de bulle «Cum sis pater» van 10 mei 1217 (POTTHAST 5544. — uitg. LEPAIGE, o.c., p. 649).

grootste en meest aanzienlijke kanunnikenhuizen. Op 11 mei 1212 brandde ze haast volledig af, tesamen met een groot deel van het dorp, de brug over de Thames en zelfs een deel van Londen ¹¹⁾.

Het herstel van de priorij was moeilijk ; weliswaar betrok men reeds nieuwe gebouwen in 1215 ¹²⁾, maar nog tien jaar later richtte paus Honorius II zich in een brief tot alle gelovigen van de kerkprovincie Canterbury om bij te dragen tot de restauratie ¹³⁾.

Niets staat de veronderstelling in de weg, dat het handschrift geschonken werd aan Overy om de bibliotheek herop te bouwen, ofwel dat een handschrift daar ter plaatse werd gekopieërd met hetzelfde doel.

De uiterlijke omstandigheden, het geschrift en de inhoud wijzen dus alle drie op een ontstaan in de periode circa 1220, waarschijnlijk kort voor 1217.

Het is niet uitgesloten dat het inbinden van de katern in de laatste jaren van de XIIIe eeuw — Salter schat 1290 ongeveer — verband houdt met van een laatste gebruik dat men te Southwark van de tekst heeft gemaakt. In 1284 immers werd de priorij bezocht door de aartsbisschop van Canterbury, John Peckham ; de prelaat vaardigde toen een aantal maatregelen uit ter bestrijding van heersende wantoestanden, o.a. het bewaren van het stilzwijgen, de bestraffing van fouten, en het verbod om goederen in eigendom te houden, punten, die ook in de bewaarde kollektie aan bod komen ¹⁴⁾.

We kunnen echter niet aannemen dat de tekst met dit doel zou verworven zijn, of dat het om een kollektie zou gaan, die, alhoewel volledig op Prémontré gebaseerd, te Overy als norm diende. Wij moeten er maar aan herinneren dat altijd van abdijen en abten

¹¹⁾ Over de stichting zie J.C. DICKINSON, *The origins of the Austin canons and their introduction into England*, London, 1950, pp. 119-20. — W. DUGDALE, *Monasticon Anglicanum*, VI, 1, p. 169. — *VCH, Surrey*, II, p. 108 en IV, pp. 153 e.v. — Als bronnen i.v.m. de brand : MATTHEUS PARISIENSIS, *Chronica majora*, ed. H.R. Luard, Londen, 1874, Rolls Series 57, II, p. 536. — *Flores historiarum*, ed. H.R. Luard, Londen, 1890, RS 84, II, pp. 141-2 — Ook de onuitgegeven *Southwark Annals* (Londen, British Museum, Cotton ms. Faustina A. VIII, f° 119v-145r) vermelden de brand. Zie hierover : M. TYSON, *The Annals of Southwark and Merton*, in : *Surrey Archeological Collections*, XXXVI, 1925, pp. 24-57.

¹²⁾ *VCH, Surrey*, II, p. 108.

¹³⁾ Londen, British Museum, Harl. ms. 43 A 32.

¹⁴⁾ *Registrum epistolarum fratris Johannis Peckham, archiepiscopi Cantuariensis*, ed. C.T. Martin, Londen, 1884, RS 77, II, pp. 717-18, 21 mei 1284. — Dezelfde dag werd een ander schrijven van de aartsbisschop naar de kanunniken gestuurd, waarin enkele officials werden afgezet (*ib.*, pp. 718-9).

sprake is, terwijl Overy een priorij was. Ze had, als onafhankelijke instelling, geen jaarlijks kapittel boven zich, waar toch dikwijls van gesproken wordt in de tekst.

IV. DE TEKSTUELE WAARDE VAN HET HANDSCHRIFT PMi.

De tekst is met weinig zorg geschreven, en dit zal sommige reserves vereisen wanneer er verder constituties van verschillende orden zullen vergeleken worden.

Daarenboven kende en begreep de kopiist zeer slecht latijn. Het meest opvallende bewijs levert § 22 waar hij na *deseruiunt* stopt om een nieuwe lijn aan te vatten, die aanvangt met *Ubi...* (i.p.v. *ut*), zonder dat hij er dan nog in slaagt aan de zin een juiste betekenis te geven.

Hij onderscheidt zich ook door een reeks spellingseigenaardigheden, die we in de uitgave niet zullen emenderen: zo zet hij meestal één *c* waar er twee moeten zijn (*acomodare*, *oculte*, *acuset*, *ocurerit*, *ocupatio*, *acusatione*); andere eigenaardigheden zijn bv. *coreptio*, *commedere*, *celerarius*, *ora*, *corus*.

Daarenboven heeft hij nog verkeerd gelezen, zoals *reortentur* i.p.v. *recitentur* (§ 14, r.13); *oratorio* i.p.v. *operatorio* (§ 33, p. 28, r. 4); *conspuatorum* i.p.v. *conspiratorum* (§ 33, p. 37, r. 9). Een fout van onaan-dachtzaamheid is *quicquam* i.p.v. *cuiquam* (§ 4).

Niettemin werd het handschrift nagelezen, maar zonder dat het model daarbij gebruikt werd, zoals blijkt uit § 6 (*a consortio*). Het nalezen is echter niet verricht door de kopiist zelf, maar blijkbaar door de rubricator. Dit is in elk geval duidelijk op f° 185v, waar een zin halfweg werd onderbroken om een nieuwe paragraaf aan te vangen; de eerste letter van het eerste woord werd natuurlijk weggelaten om nadien bijgetekend te worden: (*d*)*ifficultate*; de rubricator heeft echter nooit de ontbrekende *d* getekend, wat er dus kan op wijzen dat de talrijke razuren en expunctuaties, die in de tekst voorkomen, zijn werk zijn (§ 53); hij heeft immers de tekst kritisch gelezen en begrepen.

V. DE WAARDE VAN PMi

ALS VERSIE DER PREMONSTRATENZER-CONSTITUTIES.

a) Tekstkritische situering.

1. Groepen 1 en 2.

Groep 1 van de PMi-versie bevat 10 hoofdstukken, die samen de *codex poenitentialis* vormen. De oudst bekende versie der Premonstratenzer-gebruiken PW (voor 1131) bevatte ze reeds en in de versie die Dom Martène (PM) uitgaf, in *De antiquis ecclesiae ritibus*, III, blz. 321-336, Antwerpen, 1764, vormden ze samen de derde *distinctio*. Het is opvallend dat de volgorde der hoofdstukken bij PMi en PM identiek is, en afwijkt van die welke in PW voorkwam. In sommige gevallen trouwens zijn bepaalde overtredingen in een hogere of in een lagere categorie van bestraffing terecht gekomen tegenover PM. Deze veranderingen zijn steeds identiek voor PMi en PM.

Groep 2 beslaat slechts drie hoofdstukken. Ook zij waren reeds aanwezig in de oudste versie PW, waar ze plaats namen onmiddellijk na de beschikkingen omtrent de *officiales*. Aangezien ze betrekking hebben op enkele basisprincipes van de orde, zoals de uitzwerming, werden ze door PM geplaatst in de vierde *distinctio*.

De onderlinge vergelijking van de tekst kan geen vaststaande konklusie opleveren of $PW > PMi > PM$ of $PW > PM > PMi$. Er zijn immers aanduidingen die in beide richtingen wijzen. In het voordeel van de eerste hypothese wijst o.a. het gebruik van *atrii* (PW, PMi) i.p.v. *monasterii* (PM) in § 1 ; dat van *superna* (PW, PMi) i.p.v. *fraterna* (PM) in § 4 ; dat van *scire* (PW, PMi) i.p.v. *ferre* (PM) in § 10 ¹⁵⁾. Belangrijker is dat in § 32 de zinssnede *cenati vero ad completorium et ad matutinas*, deels gelijk bij PW en PMi, volledig ontbreekt bij PM.

Maar ook pleiten sommige aanduidingen in de andere richting : in § 2 is er sprake van *una die*, zoals in de XIIIe eeuwse versie PL, terwijl PW en PM van *una nocte* spreken. In § 13 wordt een uitzondering voor het vasten voorzien op een *duplex festum*, terwijl PW en PM veel strenger zijn, en enkel *Natalis Domini* als een uitzondering aanvaarden.

¹⁵⁾ Bij de dominikanen wordt eveneens *ferre* gebruikt. Zie A.H. THOMAS, *De oudste constituties van de dominicanen*, Leuven, 1965, p. 339, regel 3.

Nog andere aanduidingen zouden ons doen opteren voor een relatie $PW > PM > PMi$, nl. § 11. Na *Fratres uero emissi emittenti abbati nulla penitus occasione reddantur*, stopt PMi maar PW en PM vervolgen met identieke beschikkingen. Een ander voorbeeld vindt men in § 2. PW eindigt er bij *capitulum tenet*. Tot daar zijn de drie versies PW , PM en PMi gelijkkluidend: de volgende zin hebben nog slechts PM en PMi gemeen, waarna ook PM ophoudt, terwijl PMi nog doorloopt. Toch kan men niet onvoorwaardelijk besluiten tot een relatie $PW > PM > PMi$. Waarom niet?

1. omdat het nooit duidelijk is in hoeverre de verschillen te wijten zijn aan fouten eigen aan de *exemplaren* PM en PMi of aan eigenaardigheden van de *versies*, die ze vertegenwoordigen;
2. omdat de modellen, die aan de basis van de bewaarde teksten liggen later kunnen aangevuld zijn, wat aan de *exemplaren* dan een recenter uitzicht geeft, dan de *versie* kan gehad hebben (bv. § 2);
3. omdat de indeling in *distinctiones*, die PM karakteriseert en die in de Premonstratenzer-wetgeving tot het begin der XVIe eeuw bewaard bleef, nog niet in PMi terug te vinden is.

De volgorde van de kapitels voor de groepen 1 en 2 in de *versie* PMi is niet in overeenstemming met de volgorde in PM , al is die rang wel gelijkend voor de 10 hoofdstukken, die de *codex poenitentialis* uitmaken. Houdt men vol dat PMi dateert van na PM dan kan men de afwezigheid van de *distinctiones*-indeling slechts verklaren door aan te nemen dat enkel een fragment gekopieerd werd (bv. die delen die van belang waren voor St. Mary Overy). Hoger hebben we echter op de onwaarschijnlijkheid van deze veronderstelling gewezen.

Een oplossing voor die ambiguïteit vindt men nochtans door aan te nemen dat PM en PMi , die onderling zeer sterk verwant zijn, teruggaan op een zelfde oertekst [Py], waarvan het bestaan nog in het vervolg van dit artikel zal bewezen worden. PMi werd, ondanks het gedeeltelijk archaïsch uitzicht (nl. geen *distinctiones*), toch *up to date* gehouden door aanvulling met latere beslissingen, wat aan dit handschrift een soms recenter karakter verleent dan aan PM (zie het stemma: blz. 212).

Dat het hier niet louter om een veronderstelling gaat, bewijst natuurlijk de aanwezigheid van Conversen-*institutiones*, die ontegensprekelijk ouder zijn dan PM . Het volgende punt maakt dit duidelijk.

2. Groep 3.

Deze groep bestaat uit 18 hoofdstukken en handelt over de lekebroeders ; het eerste is niet anders dan een inhoudstafel wat in § 15 genoemd wordt : *institutiones de ordine fratrum laicorum*.

Reeds Heijman had er op gewezen dat PM geen beschikkingen betreffende de konversen meer bevatte ; volgens hem diende dit in verband gebracht te worden met de opstelling van een lekeregel te Cîteaux, ca 1174 ¹⁶). Hij vermoedde dat ook te Prémontré een aparte « regel » voor hen werd opgesteld, die echter nooit werd gevonden ¹⁷). De toewijzing van dit Ashmole-hs. aan Prémontré verheft Heijman's hypothese nu tot werkelijkheid.

Slechts bij uitzondering worden in PM lekebroeders vermeld. PMi kan in dit geval dus onmogelijk naar de versie PM gespiegeld zijn. Daarentegen zijn — op 1 hoofdstuk na (de inhoudstafel § 14 laten we natuurlijk buiten beschouwing) — al de beschikkingen uit PMi ook in PW terug te vinden, al zijn er soms verschillen qua inhoud. Bv. in § 6, waar PMi veel uitgebreider is dan PW, dat ophoudt bij *eis permittantur*. In § 15 is er een verslapping in de observantie van de vasten op te merken tussen PW en PMi.

We moeten hier een onmiddellijke relatie zien PW > PMi.

3. Groep 4.

Het laatste deel van de collectie bestaat uit een reeks statuten, m.a.w. afkondigingen van het kapittel, dat jaarlijks te Prémontré bijeen kwam. Hier is natuurlijk slechts gelijkenis te zoeken tussen

¹⁶) *Untersuchungen   ber die Prämonstratenser-Gewohnheiten*, in: *Analecta Praemonstratensia*, IV, 1928, p. 28. Er staat : *Das Beispiel der Cistercienser, die um ungefähr 1174 eine « Laienregel » entworfen hatten, könnte in dieser Hinsicht als Muster gewirkt haben. Leider ist es uns aber noch nicht gelungen, eine solche « Laienregel » auch für unsere Konversen aufzutreiben.*

Hij verwijst hiervoor naar E. HOFFMANN, *Das Konverseninstitut des Cisterzienserordens*, Freiburg 1905, p. 48. Daar echter schrijft de auteur terecht dat de *Usus conversorum* reeds in de eerste helft der XIIe eeuw bestond. *Dazu*, zo zegt Hoffmann, *fügte später ein M  nch von Clairvaux eine erg  nzende « Regula conversorum » in 16 Kapiteln*. Zelf plaatst hij hier geen datum op. Enkel zegt hij in noot 3 : *Sie ist jedenfalls nicht vor dem Jahre 1174 verfasst, da sie den hl. Bernardus schon « Sanctus » nennt*. We staan dus bij de datering van PM voor het bekende staaltje dat de opeenvolgende auteurs, zonder naar de bron terug te keren, steeds maar van elkaar afschrijven, en voorzichtige hypothesen meer en meer als zekerheden gaan voorstellen. De aanduiding ca. 1174, op grond van de Cistercienser-*usus*, mag dus volledig verworpen worden.

¹⁷) HEIJMAN, *ib.*, p. 28.

PM en PMi. Na een gelijkend begin zet PMi een veel langere reeks voort. Een blik op de concordantie-tabel maakt zulks onmiddellijk duidelijk. (Cfr. volgende afl. der *Anal. Praem.*).

Wij staan dus voor een moeilijke filiatie bij combinatie van de vier groepen :

1 en 2 laten zowel $PW > PMi > PM$ als $PW > PM > PMi$ toe, de sterke gelijkenis wijst op een gemeenschappelijke basis [Py].

3 is ondubbelzinnig $PW > PMi$, met uitsluiting van PM;

4 toont een verwantschap tussen PM en PMi ; de laatste heeft een recenter karakter.

Trachten we nu de verschillende delen in de tijd te localiseren. Daarvoor echter zullen we eveneens de datering van PM aan een onderzoek moeten onderwerpen.

b) De datering van PM.

Algemeen wordt aangenomen dat de tekst, die Martène publiceerde een codifikatie vertegenwoordigt van ca. 1174, volgens een veronderstelling, die voor het eerst door Heijman werd geopperd op basis van de afwezigheid van conversen-beschikkingen ¹⁸).

Aangezien we echter duidelijk zullen maken dat de *Institutiones laicorum fratrum* reeds minstens een kwart eeuw ouder waren, vervalt dit argument volkomen dat reeds van een onnauwkeurige premisse uitging.

Dit verandert nochtans slechts weinig aan de *terminus ad quem* van de codifikatie, want de regeling die voorgeschreven werd in de bulle « In Apostolice Sedis » van 27 april 1177 is niet weerspiegeld in de versie PM ; derhalve is ze van voor die datum ¹⁹).

Márton, in zijn recente studies, steunt zich op de datering van Heijman die ook Lefèvre overgenomen heeft, al gaat hij — zonder argumenten — doorlopend spreken van *circa ann. 1170-1174* ²⁰).

Van de Westelaken ging verder, en gelukte erin de datum van de PM-versie te vervroegen. Welke zijn zijn argumenten ²¹) ?

¹⁸) HEIJMAN, *ib.*, 28. — LEFÈVRE, *Les statuts*, pp. x-xiii. — MÁRTON, *Praecipua testimonia de activitate capitulorum generalium saeculi XII*, in : *An. Praem.*, XXXIX, 1963, p. 42.

¹⁹) Uitg. LEPAIGE, *o.c.*, p. 632 ; MIGNE, *Patrologia Latina*, 200, c. 1105. JL 12813. — Zie voor de studie van de bulle : MÁRTON, *o.c.*, pp. 37-54.

²⁰) MÁRTON, *o.c.*, p. 34.

²¹) VAN DE WESTELAKEN, *Premonstratenzerwetgeving. 1126-1165*, in : *An. Praem.*, 1962, XXXVIII, pp. 36-38.

De codifikatie klimt zeker op tot voor 1171, want de regeling die in een bulle van 10 mei wordt voorgeschreven, naar aanleiding van de ongeldigverklaring van de abtsverkiezing te Prémontré, is dezelfde als die welke reeds in dist. IV, c. 8 van PM voorkwam ²²⁾.

Alexander III verklaart er dat de verkiezing niet volgens het « institutum ordinis » plaats heeft gegrepen, en dat hij derhalve de verkiezing annuleert: de « eerste abten » en enkele andere moesten aanwezig zijn. Márton ²³⁾ meende dat het een allusie was op het gewoonterecht, maar hier moet men — met Van de Westelaken — wel een geschreven tekst (dus PM) aanvaarden.

Vervolgens handelt laatstgenoemde over een brief die door Alexander aan Abt Filips van Prémontré werd verstuurd (1161-1171) ²⁴⁾.

Alexander III beveelt hem dat de maatregelen, die ten aanzien van de konversen werden genomen, en die onder hen zo een opschudding verwekten, zouden opgeschorst worden, tot na de beëindiging van het Schisma dat Alexander III tegenover Frederik Barbarossa stelt. Dit zou dan verklaren waarom PM geen konversenbeschikkingen bevat. Het argument dat Van de Westelaken hier geeft, gaat natuurlijk niet op, omdat, zoals we verder nog zullen zien, de *Institutiones fratrum laicorum* reeds lang voordien gescheiden werden van de rest van P-constituties, zoals PW ze weergaf.

Als laatste argument om de datering vast te stellen konstateerde hij dat de veranderingen die in 1165 aan de Cisterciënzer-konstituties werden aangebracht hun weerslag niet kenden te Prémontré, dat nochtans de wetgeving van de monniken op de voet volgde. Zijn konklusie luidde dus: 1161-1165.

De invloed van Cîteaux kan als argument slechts met het grootste voorbehoud gemaakt worden. De *Carta Caritatis posterior* werd slechts op één punt gebruikt bij de herziening van de P-tekst, die PM werd ²⁵⁾: nl. de al te grote afstand van Prémontré als tweede verontschuldiging voor de afwezigheid der abten op het kapittel. Te Cîteaux trof men deze bepaling voor het eerst aan in de bulle van Eugenius III

²²⁾ VAN DE WESTELAKEN, o.c., p. 36 neemt aan 1172; MÁRTON, o.c., p. 15 spreekt van 1171-72; BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense*, II, p. 527 neemt 1171 als datum van de afzetting aan. — MIGNE, *Patr. Lat.*, 200, cc. 823-4; JL 12059.

²³⁾ MÁRTON, o.c., pp. 35-36.

²⁴⁾ VAN DE WESTELAKEN, *ib.*

²⁵⁾ VERMEER, *De invloed van de Carta Caritatis van Cîteaux op de Statuten van Prémontré*, in: *Studia Catholica*, 1951, XXVI, pp. 69-71.

van 1152, en kwam voor in alle volgende « Sacrosancta »-bullen. Ze hebben echter alle een bijkomende voorwaarde, nl. dat er een « grandis et evidens difficultas » moet zijn, wat juist in de Constitutie van 1165 werd weggelaten ²⁶⁾.

Men zou dus PM — zoals Vermeer en Van de Westelaken doen — kunnen laten teruggaan op 1152 ; de moeilijkheid is dan echter dat ook de de bijkomende voorwaarde negeert ! Het is dus waarschijnlijker dat PM zich pas heeft gespiegeld aan de tekst van 1165.

Met de argumenten van Van de Westelaken geraakt men dus slechts tot 1165 als zekere *terminus a quo* van PM.

Uit het volgende zal echter blijken dat PM zelfs slechts een geremanieerd afschrift is van een herziening die zich merkkelijk vroeger heeft voorgedaan : [Py].

c) [Py] en groep 1 van PMi.

De reguliere kanunniken van Arrouaise hebben zich voor hun constituties sterk laten beïnvloeden door Cisterciënzer- en Premonstratenzervoorbeelden. Een schisma was in hun orde ontstaan in 1159-60. De abt van Hénin-Liétard, de oudste dochterabdij, had uit protest tegen de abt van de moederabdij het jaarlijks kapittel samengeroepen in het Artesische stadje Ariën.

Te dier gelegenheid werd een *codex poenitentialis* opgesteld, die rechtsgeldigheid had, en die nog in het laatste kwart der XIIIe eeuw bevestigd werd ²⁷⁾.

Vergelijkt men de voorziene overtredingen en straffen, dan stelt

²⁶⁾ VAN DAMME, *La constitution cistercienne de 1165*, in : *Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis*, XIX, 1963, pp. 80-82. — Te Prémontré voorzag de bulle « Sicut in humano corpore » van 3 januari 1155 (Lepaige, o.c., p. 627) naast ziekte, reeds als tweede voorwaarde, de al te grote afstand, al was het in bedekte termen : *nisi forte sicut proprii corporis infirmitate detenti, vel ex communi consilio licentiam habeant remanendi*. In de bulle van 1177 luidt de tweede voorwaarde : *Hi autem qui in remotioribus partibus habitantes, sine gravi difficultate singulis annis se nequeunt capitulo praesentare, in eo termino convenient, qui in ipso eis capitulo fuerit constitutus* (LEPAIGE, o.c., p. 632), dus met de bijkomende restrictie zoals in de Cistercienser *Sacrosancta*-bullen.

²⁷⁾ GOSSE, o.c., pp. 83-86, licht ons hierover in. Een fragment van de oorspronkelijke statuten werd gekopieerd in het hs. *Barbier 32* op de *Archives départementales du Pas-de-Calais* te Atrecht. De tekst van Doornik, *Archief van het Kathedraal Kapittel, fonds Saint Médard*, II, f° 46r-v is die van de bevestiging van 20 september 1277, toen de abten op het jaarlijks kapittel de oude regeling ratifieerden ; op enkele plaatsen hebben deze bepalingen XIIIe eeuwse kenmerken, die men als aanpassingen aan de Statuten van Ariën dient te beschouwen.

men een nauwe overeenkomst vast tussen die van Arrouaise en van Prémontré. Rechtstreekse ontlening aan Marbach (waar Prémontré was gaan putten) is er zeker niet.

Op blz. 196 vindt men enkele voorbeelden :

Echt decisieve gegevens voor de filiatie vindt men niet : nu eens staat PMi dichter bij CA, dan weer PM ; de moeilijkheid is natuurlijk te weten in hoeverre de varianten eigenaardigheden zijn van het *exemplaar* of van de *versie*, die het exemplaar vertegenwoordigt.

Meer bepaald geldt dit voor de zin over het verzet tegen de overste. Gezien de slordigheden in PMi, is het niet uitgesloten dat de zin hier eenvoudigweg vergeten is ²⁸⁾.

In elk geval is het duidelijk dat de herziene volgorde van de overtredingen, die men tussen PW en PM/PMi heeft vastgesteld reeds dient geplaatst te worden vóór 1159-60, want te Arrouaise volgt men de recentste opvatting. [Py] dateert dus, zeker voor wat de strafbepalingen aangaat, van vóór 1159-60.

Nu kunnen we meer in detail treden. De veranderingen die door PMi en PM aangebracht werden aan PW beslaan de ganse periode, die de redacties scheidt.

Het meest treffende voorbeeld van de ouderdom van sommige statutaire toevoegingen vindt men in § 8, waar het jaarlijks kapittel nog bij zijn oude — en typische Premonstratenzer-titel — wordt genoemd : *commune colloquium* ²⁹⁾. Later werd er nog slechts gesproken van *generale* of *annuale capitulum*, voor zover het althans geen reminiscenties waren van een oudere tekst.

Op twee plaatsen hebben PM en PMi beslissingen ingelast waar de moderne term gebruikt wordt, en die geen tegenhanger hadden in PW ; men heeft dus onbetwistbaar te doen met recentere besluiten ³⁰⁾.

Zowel PM als PMi hebben ook de titulatuur van de verschillende waardigheidsbekleders geuniformiseerd. De aanvankelijke verwarring, die zowat in elke orde van reguliere kanunniken terug te vinden was, heeft te Prémontré lang geduurd ³¹⁾. In 1145 pas richtte de paus

²⁸⁾ Zie i.v.m. deze slordigheden, p. 188.

²⁹⁾ Cf. HEIJMAN, o.c., pp. 362-3.

³⁰⁾ PMi § 2 en § 9.

³¹⁾ Bv. te Arrouaise tot in 1121 (*Fundatio monasterii Arroasiensis auctore Galtero abbate*, uitg. O. HOLDER-EGGER, M.G.H., SS., XV, 2, p. 1121).

CA Ar 32)

PMi 3

PM III,3

PW 56

Gravis culpa est si quis cum aliquo in audientia secularium inhoneste contenderit. Si frater cum fratre lites habuerit intus vel foris. ... Si quis	Gravis culpa est si quis in audientia secularium inhoneste contenderit; si frater cum fratre intus vel foris lites habuerit. ... Si quis	Gravis culpa est si quis in audientia secularium inhoneste contenderit; si frater cum fratre intus vel foris lites habuerit. ... Si quis	Gravis culpa est si quis in audientia secularium inhoneste contenderit; si frater cum fratre intus vel foris lites habuerit. ... Si quis
inter fratres	inter fratres	inter fratres	inter fratres
discordiam seminaverit ...	discordiam seminaverit ...	discordiam seminaverit ...	discordiam seminaverit ...
Si quis fratri preteri- tam culpam pro qua sa- tisfecit impropaverit. ...	Si quis preteri- tam culpam pro qua sa- tisfecit impropaverit. ...	Si quis preteri- tam culpam pro qua sa- tisfecit impropaverit. ...	Si quis fratri crimen emendatum impropaverit. ...
Pro huiusmodi culpis et his similibus veniam pe- tentibus et non clamatis tres correptiones in ca- pitulo dentur...	Pro huiusmodi culpis et his similibus veniam pe- tentibus et non clamatis tres correptiones in ca- pitulo dentur...	Pro hiis et huiusmo- di culpis veniam pe- tentibus ad minus tres discipline in ca- pitulo dentur...	Pro hiis et huiusmo- di culpis veniam pe- tentibus ad minus tres discipline in ca- pitulo dentur...
...	...	CA Ar. ...	CA Ar. ...
Si quis frater contumax aut inobediens vel contra- rius sancte regule in aliquo fuerit, vel si cum abbate vel preposito proterve intus aut fo- ris contendere ausus fu- erit.	Si quis frater per contu- maciam et manifestam re- bellionem inobediens ab- bati suo fuerit. ...	Si quis per contu- maciam et manifestam re- bellionem inobediens pre- lato suo fuerit. Si quis cum prelato suo intus vel foris contendens ipsum irreverenter et tur- piter debonestaverit.	Si quis per contu- maciam et manifestam re- bellionem inobediens pre- lato suo fuerit. Si quis cum prelato suo intus vel foris contendens ipsum irreverenter et tur- piter debonestaverit.
Si quis percussor fuerit. Si quis crimen capitale commiserit, ut est fur- tum, sacrilegium vel aliud huiusmodi...	Si quis percussor fuerit. Si quis crimen capitale commiserit, ut est fur- tum, sacrilegium vel aliud huiusmodi...	Si quis percussor fuerit. Si quis crimen capitale commiserit, ut est fur- tum, sacrilegium vel aliud huiusmodi...	Si quis percussor fuerit. Si quis crimen capitale commiserit, ut est fur- tum, sacrilegium vel aliud huiusmodi...

33)

zich tot alle proosten van de orde om de abtswaardigheid op te nemen ³⁴⁾.

Dat werkte de uniformisatie van de abtstitel in de hand. PM en PMi hebben op verschillende plaatsen de terminologie die in PW voorkwam gewijzigd: § 6 (= PM III, 6) verandert *prior* in *custos* en *cella* in *curia*. Hier hebben we te maken met een aanpassing van de werkelijke toestand van de Premonstratenzer-uthoven: de wittenheren noemden ze *curiae*, maar *cella* was de term die in PW was geslopen langs de gebruiken van Hirschau om ³⁵⁾.

Op verschillende plaatsen werd *prepositus* vervangen door *prior*: de eerste term was meer in zwang in het Duitse Rijk, zodat hier weerspiegeld wordt hoe met de tijd de invloed van Sint Norbertus en het Rijnland afnam ten voordele van het Franse « vaderland » (de streek rond Laon).

De §§ 2, 6, 28 en 32 van PMi voeren deze wijziging door; dus twee hoofdstukken behorend tot de strafcodex (essentieel teruggaand op Marbacher en Hirschauer model) ³⁶⁾ en twee die behoren tot de *Institutiones fratrum laicorum*. Deze twee laatste voeren ons — zoals verder nog zal blijken bij de nadere studie van groep 3 — terug tot de jaren waarin de bulle omtrent de abtswaardigheid werd uitgevaardigd.

Anderszijds heeft PMi als bijzondere karakteristiek het gebruik van *prelatus* i.p.v. *abbas* bij PW ³⁷⁾ of bij PM ³⁸⁾. Men staat hier niet voor een oud relik maar om een eigenaardigheid van PMi zelf.

Voorlopig dus volgend besluit: aanvullingen aan de eerste groep in PMi/PM laten zich situeren over de ganse periode. De unifikatiepogingen van de terminologie wijzen ons niettemin op de jaren rond 1145.

Een ander gegeven bevestigt op perfecte manier deze vast-

³²⁾ Deze Arroasische tekst is ontleend aan de versie Doornik (zie noot 27).

³³⁾ In PW komt de zin *Si quis percussor fuerit* voor in § 56.

³⁴⁾ LEPAIGE, o.c., p. 626; JL 8807. — Cf. LAMY, *L'abbaye de Tongerlo*, Leuven, 1914, p. 70.

³⁵⁾ HEIJMAN, o.c., III, 1927, p. 13. — VAN DE WESTELAKEN, o.c., pp. 27-28, trekt in twijfel of er wel van Hirschauer invloed kan sprake zijn. De passage « Porro si in ipsum... » (PW 58) is o.i. toch duidelijk.

³⁶⁾ HEIJMAN, o.c., pp. 5-27. — VAN DE WESTELAKEN, o.c., pp. 28-30. — Voor de uitgave van de Marbacher-statuten, zie: J. SIEGWART, *Die Consuetudines des Augustiner-Chorherrenstiftes Marbach im Elsass (12. Jahrhundert)*, Freiburg, 1965.

³⁷⁾ = PMi § 15.

³⁸⁾ Een der statuten bij PM, die als aanvulling (XI) worden gegeven (= PMi § 37).

stelling. In PW is de plaats waar het Premonstratenzer-kapittel moet samenkomen nog niet vast bepaald, maar wordt het overgelaten aan het oordeel der abten. Het was een bulle van 6 december 1143 « Desiderium nostrum est », die als verplichte plaats van samenkost Prémontré aanduidde ³⁹⁾. En hiervan is PM de eerste getuige ⁴⁰⁾.

Het staat dus vast dat [Py] zeker dateert van tussen 1143 en 1159-60, in de omgeving blijkbaar van 1145 ⁴¹⁾.

d) [Py] en groep 3 van PMi.

Onbetwistbaar het belangrijkste deel van de collectie PMi is de groep betreffende de lekebroeders, omdat het duidelijk maakt waarom de beschikkingen konden verwijderd worden uit de collectie constituties over de kanunniken (die uitmondde in PM), op een ogenblik dat de aanwezigheid der konversen nog helemaal niet aan belang had ingeboet. De splitsing dient gezien te worden in het kader van een rationalisatie van het *Liber Constitutionum*; ook de liturgische elementen werden er uit gelicht om in het *liber ordinarius* een plaats te vinden.

Daarenboven was het bestaan van de *Institutiones fratrum laicorum* wel vermoed, maar ze waren nooit als apart corpus weergevonden ⁴²⁾.

³⁹⁾ MIGNE, *Patr. Lat.*, 179, cc. 781-2; JL 8451; vermelding MÁRTON, *o.c.*, p. 46 en p. 15, noot 3. — Reeds in 1134 zou de bulle « Sacer ordo » deze verplichting hebben voorgeschreven. Het is omzeggens uitgemaakt dat deze bulle niet authentiek is.

⁴⁰⁾ Cf. LEFÈVRE, *L'ordinaire de Prémontré d'après des manuscrits du XIIe et du XIIIe siècle*, Leuven, 1941, pp. XIV e.v. — *id.*, *Les Statuts*, p. x.

⁴¹⁾ § 9 heeft overeenkomende statuten bij de Cisterciensers: Van Damme dateert een ervan tussen 1138-9 en 1144-5 (VAN DAMME, *Genèse des Instituta Generalis Capituli*, in: *Cîteaux. Commentarii Cistercienses*, XII, 1961, pp. 57-59): *Instituta Capituli Generalis* § 68, — Een ander gaat terug op een statuut van 1154, § 18 (CANIVEZ, *Statuta capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis*, Leuven, 1933, I, p. 57). Het vertoont echter eveneens een grote overeenkomst met het Premonstratenzer-statuut PMi § 56. — § 11 is op zijn beurt verwant met de *Instituta* van Cîteaux § 80 (VAN DAMME, *o.c.*, p. 59), ca. 1144-5/1150 en de Statuten van 1154 (Canivez, *o.c.*, p. 57), nl. *Pueri non recipiantur nisi XV annorum fuerint*. Het is niet uit te maken of [Py] reeds deze fragmenten bevatte ofwel of het aanvullingen zijn, die zowel in PM als in PMi doorgedrongen zijn. In het eerste geval zou dit [Py] plaatsen na 1154 en voor 1159-60. Gezien we echter in [Py] een tekst menen te erkennen parallel ontstaan met de *Institutiones* der konversen (voor 1147), als herziening en als splitsing van PM, neigen we meer naar de laatste hypothese.

⁴²⁾ HEIJMAN, *o.c.*, IV, 1928, p. 28.

Voor de datering, en zelfs voor het herstellen van een kritische tekst, moeten we beroep doen op de Constituties van Arrouaise.

Met enkele jaren vertraging t.o.v. Prémontré, werden te Arrouaise algemene kapittels bijeengeroepen, en rond 1135, zeer waarschijnlijk in dat jaar zelf, kwam het tot een codifikatie van de gebruiken, die in ruime mate gesteund was op Cisterciënzer- en Premonstratenzer-teksten ⁴³).

De invloed van laatstgenoemde orde was vooral belangrijk in de hoofdstukken betreffende de *officiales*.

Over de konversen is in de Constituties van Arrouaise sprake op 2 plaatsen, nl. in de kapittels 152 tot 162 en 208 tot 218 van het oudst bekende exemplaar, bewaard op de *Bibliothèque municipale* te Dowaai, hs. 558 ⁴⁴).

De verwantschap tussen de hoofdstukken van Arrouaise (voortaan CA) en van Prémontré is duidelijk aan de hand van volgende tabel. Waar de Artesische kanunniken zich niet baseerden op Prémontré, beriepen ze zich op Cîteaux.

CA(A)	PW	PMi	UC	OE ⁴⁵)
150	65	19		
151	66	23		
152	67	22		
153	68	27		
154	69	24		
155	71	17		
157			5	
158			14	
159 (Stat.)		cf. PMi 48		cf. 102
160				cf. SCC. Cap. 22
161	34			102
162		31 (einde)		} cf. CA. 176
208			inleiding	
209	32			
210	32			102
211	{	49		
212			1	
213			11	
214		18		
215	48	15	8	
216			10	
217	64	[20]		
218	66	21		

Een willekeurig voorbeeld om de overeenkomst aan te duiden is het volgende :

CA 210, f° 62v.
Novitii ad nos venientes
secundum tempus quod
discretio abbatis vel quo-
rundam seniorum provi-
derit protelari, ducantur
in capitulum. Quo dum
adducti fuerint proster-
nant se in medio capi-
tulo; interrogati ab ab-
bate quid querant, res-
pondeant *Misericordiam
Dei et vestram*. Quibus ad
iussum abbatis ibidem se-
dentibus exponat asperi-
tatem ordinis, volunta-
tem eorum requirens.
Quod si responderint se
velle cuncta servare, fa-
ciat...

PW 32, p. 37
Novitii ad nos venientes
secundum tempus quod
discretio abbatis vel quo-
rundam seniorum provi-
derit ducantur
in capitulum. Quo dum
adducti fuerint proster-
nant se in medio capi-
tulo; interrogati ab ab-
bate quid querant, res-
pondeant *Misericordiam
Dei et vestram*. Quibus ad
iussum abbatis
erectis exponat asperi-
tatem ordinis, volunta-
tem eorum exquirens.
Quod si responderint sese
cuncta velle servare, di-
cat abbas post cetera...

PM p. 328
Novitii ad nos venientes
secundum tempus quod
discretio abbatis vel quo-
rundam seniorum provi-
derit ducantur
in capitulum. Quo dum
adducti fuerint proster-
nant se in medio capi-
tulo; interrogati ab ab-
bate quid querant, res-
pondeant *Misericordiam
Dei et vestram*. Quibus ad
iussum abbatis
erectis exponat asperi-
tatem ordinis, volunta-
tem eorum requirens.
Quod si responderint se
velle cuncta servare, di-
cat abbas post cetera...

Hieruit blijkt dat PW alleszins dichter staat bij CA, dan PM, want de verschillen tussen PW en CA zijn te verklaren door een onaanvaardzaamheid van de kopiïst, die tussen PM en CA echter niet.

Wanneer men nu de tekst vergelijkt met die van de *Ecclesiastica Officia* van Cîteaux ⁴⁶⁾ dan stelt men door de vergelijking van de varianten vast dat OE eerst PW heeft geïnspireerd, en dat langs PW om de tekst ervan in CA doordrong. Deze omweg is, voor Arrouaise, onverwacht, aangezien tientallen hoofdstukken rechtstreeks van OE in CA zijn beland. Houdt men er echter rekening mee dat CA

⁴³⁾ Reeds Heijman heeft hierop gewezen (o.c., pp. 225-241), en meer recent Vermeer in twee artikels : *De invloed van de Carta Caritas van Cîteaux op de statuten van Arrouaise*, in *Studia Catholica*, XXVIII, 1953, pp. 105-114 en *Sint Bernardus en de orden der reguliere kanunniken van Prémontré, Saint-Victor en Arrouaise*, in : *Sint Bernardus van Clairvaux. Gedenkboek*, Achel, 1953, pp. 55-64. — Een grondige studie maakten we n.a.v. onze algemene studie over de orde. Wat dit aspect betreft wordt men verwezen naar de inleiding van de uitgave der constituties, die wij samen met Dom J. Becquet voorbereiden.

⁴⁴⁾ Daterend uit de jaren kort na 1233.

⁴⁵⁾ Uitg. B. GRIESSER, *Die Ecclesiastica Officia Cisterciensis Ordinis des Cod. 1711 von Trient*, in : *Analecta Sacri Ordinis Cist.*, XII, 1956.

⁴⁶⁾ GRIESSER, o. c., § 102.

208-218 juist volgt op het einde van de oorspronkelijke Arroasische redactie (de collectie wordt nl. afgesloten met 207) ⁴⁷⁾, dan staat men voor de zekerheid dat de beschikkingen betreffende de konversen later zijn toegevoegd. CA (208) trouwens geeft het inleidend hoofdstuk van de Cisterciënzer *Uses conversorum* weer.

Met de Cisterciënzer-invloed zijn echter minder moeilijkheden gemoeid dan met die van Prémontré. Een blik op de voorafgaande tabel maakt het nochtans duidelijk dat in één opzicht PMi dichter staat bij CA dan PW : PW 66 heeft zijn tegenhanger in twee PMi-hoofdstukken (21 en 23), zoals ook bij CA (151 en 218) het geval is.

Ook in verschillende tekstdelen staat PMi dichter bij CA ; in enkele gevallen staat men voor het omgekeerde. Een voorbeeld daarvan is CA 155.

CA 155, f° 46r.

Ad matutinas signum
consuetum fiat. Quo au-
dito omnes surgant nisi
per licentiam pro infir-
mitate seu fatigatione vie
vel laboris.

Et qui in
abbatia manent, si-
mul et ordinate ad mo-
nasterium vadant, preter
illos qui deputati fuerint
ad officinas custodiendas.

PW, nr. 71, p. 63

Ad matutinas signum
consuetum fiat. Quo au-
dito omnes surgant nisi
per licentiam pro infir-
mitate sive fatigatione
vie vel laboris.

Et qui in vici-
nia abbatie manent, si-
mul et ordinate ad mo-
nasterium vadant, preter
qui deputati fuerint
ad officinas custodiendas.

PMi, § 17

Ad matutinas signum
consuetum fiat. Quo au-
dito omnes surgant nisi
per licentiam pro infir-
mitate sive fatigatione
vie vel laboris aliqui re-
maneant. Et qui in

abbatia manent, si-
mul et ordinate ad mo-
nasterium vadant, preter
illos qui deputati fuerint
ad officinas custodiendas.

Dit kan maar verklaard worden door CA te plaatsen tussen beide versies, met andere woorden, een verloren P-versie als basis van CA voor te stellen, die zelf jonger was dan PW, maar ouder dan PMi : dus de reeds hoger ingeroepen [Py].

Een gans hoofdstuk uit PMi, nl. 31, werd ook overgenomen door CA. Zelf bleef het enkel in deze Premonstratenzer-versie bewaard. Het is dus alleszins een latere toegeving aan PW, maar ver-
dween natuurlijk al uit PM. Dit hoofdstuk, getiteld *Quomodo institutiones recitentur fratribus*, vormde het besluit van de *ordo laicorum fratrum*.

Grosso-modo zijn de hoofdstukken CA 208-218 geput uit de *Usus conversorum*, terwijl CA 150-162 haast uitsluitend gebaseerd zijn op Prémontré. De volgorde van de UC is niet gevolgd, tenzij voor wat

⁴⁷⁾ CA 207 : *Hoc et alia plura scripto commendare curavimus, ne quod in posterum nostre religionis vigor oblivione vel negligentia detrimentum sustineat.*

het inleidend en daaropvolgend hoofdstuk betreft. De algemene lijn echter die de volgorde bepaalt is van norbertijnse oorsprong, en wel volgens PW ; enkele uitzonderingen bevestigen de regel. Dat PW 49 reeds als tweede hoofdstuk in de konversen-codifikatie PMi verschijnt (§ 16) bewijst dat ze reeds in het P-model dat CA inspireerde haar oorspronkelijke plaats (PW) verlaten had.

Mengt men de twee reeksen gegevens dan stelt men vast dat de tweede CA-groep zich inspireerde op P-hoofdstukken, die in rangorde geplaatst zijn voor die welke de eerste CA-groep inspireerden.

CA(A) 208-218 = PW 32-66.

CA(A) 150-162 = PW 65-72 + enkele andere.

Kombineert men daarbij nog dat op die manier het begin van UC ook het begin vormt van de CA-reeks, en dat het laatste hoofdstuk van P (PMi 31) ook het laatste was bij CA, dan mag als een zekerheid gelden : CA 208-218 ging 150-162 vooraf, zodat het Premonstratenzer-model de stam vormde, waarop te Arrouaise ook Cisterciënzer-ontledingen werden geënt.

PW zelf is iets ouder dan de oorspronkelijke CA, nl. van kort voor 1131, tegenover 1135. Kunnen we nu nog de datum bepalen waarop deze constituties te Arrouaise werden overgenomen ? De kronologie van de Cisterciënzer-versies zal ons helpen.

De allereerste beschikkingen omtrent de conversen aldaar kwamen voor in de *instituta* van 1098-1100, de volgende in de *capitula* van 1119 ; nadien werden ze gebundeld in een aparte *Usus conversorum* ⁴⁸⁾.

De oudste versie daarvan is bewaard in het handschrift Trente, 1711, terwijl de volgende kan gereconstrueerd worden aan de hand van drie handschriften, nl. Parijs, BN, lat. 4221, 4346 en n.a. lat. 430. Een laatste handschrift Montpellier, Ecole de Médecine, H 322 bevat slechts een selectie van teksten, die zowel bij UC (T) als bij UC (P) voorkomen en die men omwille van het selectief karakter moeilijk kan dateren of als vergelijkingsmateriaal aanwenden ⁴⁹⁾. Vergelijken we nu een fragment uit de versies CA, UC (T) en UC (P) ⁵⁰⁾.

⁴⁸⁾ VAN DAMME, *Genèse*, pp. 37-38 (vooral noot 25). — Id., *Documenta pro Cisterciensis ordinis historiae ac juris studio*, Westmalle, 1959, pp. 13 en 25-28.

⁴⁹⁾ ID., *Genèse*, p. 29, noot 5.

⁵⁰⁾ Voor UC(P) werd het hs. n.a.lat. 430 gebruikt.

CA (A) 214, f° 63v-64r

... *Et ne nos inducas*
 aliique
 respondeant *Sed libera*
nos a malo.

Tunc prior faciat signum
 manu dicens *In nomine*
patris et filii et spiritus
Sancti. Aliis responden-
 tibus *amen.*

UC (T) VIII

Et ne nos inducas in
temptationem
 Sed libera
nos a malo, amen.

Tunc prior faciens signum
 manu dicens *In nomine*
patris et filii et Spiritus
Sancti. Aliique respon-
 deant *amen.*

UC (P) VIII

Et ne nos inducas in
temptationem aliique
 respondeant *Sed libera*
nos a malo.

Tunc prior faciens signum
 manu dicat *In nomine*
patris et filii et Spiritus
Sancti. Aliis responden-
 tibus *amen.*

Dit bewijst een grotere verwantschap tussen CA en UC (P) dan tussen CA en UC (T). Het volgende voorbeeld bewijst echter het tegenovergestelde.

Sicque ingressi ecclesiam
 dicant ibi sub silentio
Pater noster et signantes
 se discedant.

Sicque ingressi ecclesiam
 dicant ibi sub silentio
Pater noster signantes
 se discedant.

Sicque ingressi ecclesiam
 ibi dicant sub silentio
Pater noster et signantes
 se discedant.

Servitores vero in refec-
 torio finient versum suum
 et istud *Pater noster* non
 dicent.

In curtibus autem...

In grangiis vero...

In grangiis quoque...

Het aantal voorbeelden kan verhoogd worden, maar men zal altijd constateren dat de gelijkenis tussen CA en UC (P) woordelijk is, terwijl die tussen CA en UC (T) slechts negatief is, d.w.z. overeenkomst door de afwezigheid van fragmenten, die in UC (P) voorkomen. Dit bewijst de intermediaire positie die CA inneemt.

Kunnen we nu nader UC (T) en UC (P) situeren in de tijd en derhalve ook in dit CA-deel?

De teksten vervat in de rest van het hs. Trente 1711 (*Summa Cartae Caritatis* en aanvullende statuten, alsook de *Officia ecclesiastica*) werden opgetekend circa 1130-1135, maar de *Usus Conversorum* neemt een aparte plaats in: de inhoudstafel immers voorzag deze niet, en daarenboven is de tekst van een andere hand. De rubricering is nochtans het werk van eenzelfde auteur. Daaruit kunnen we afleiden dat de *Usus* werd opgetekend kort na 1130-1135 ⁵¹⁾.

UC(P), de archetype van de drie bewaarde Parijse afschriften, gaat terug op de recodifikatie van de Cistercienser-gebruiken in de

⁵¹⁾ J. LEFÈVRE, *Les traditions manuscrites des Usus conversorum de Cîteaux*, in: *Collectanea Ordinis Cisterciensium Reformatorum*, XVII, 1955, p. 25. — VAN DAMME, o.c., p. 37, noot 25. — GRIESSER, o.c., p. 156.

jaren 1151-1152, terwijl de drie kopieën van voor 1161 moeten dateren.

Dit leidt ons tot volgend besluit: Gervasius van Arrouaise heeft zich op de UC gebaseerd nadat zijn eigen oorspronkelijke codificatie reeds beëindigd was, dus na 1135; rond die tijd werd ook UC(T) opgetekend. Maar te Arrouaise steunde men zich op een recentere versie, die zelf de plaats moest ruimen voor de herziening van 1151-1152. Het model van Arrouaise dateert derhalve van tussen beide data.

Houdt men er rekening mee dat abt Walter, de kroniekschrijver van Arrouaise de wetgevende activiteit volledig op de schouders legt van Gervasius, dan kan men de *terminus ad quem* verleggen tot het jaar van zijn ontslag 1147. Daar het UC-model, te Arrouaise gebruikt, recentier was dan UC(T) dat zelf van na 1130-1135 dateert, is de overname gebeurd in de periode vlak voor 1147⁵²⁾.

Daar de ruggegraat van de Arroaisische konversen-beschikkingen echter het model van Prémontré is, is de overname zeker zo oud als de cisterziensische, en dus eveneens van voor 1147.

Gezien, zonder van de schikking te gewagen, het P-model dat te Arrouaise werd gebruikt dichter stond bij PMi dan bij PW, kan men eerstgenoemde kronologisch in de onmiddellijke omgeving situeren.

Dit voert ons in dezelfde periode als van groep 1. Het is dan ook verleidelijk om de derde peiler van de Premonstratenzer-codificatie, het *Liber Ordinarius* in dezelfde tijd te laten ontstaan, uit de splitsing van de oude PW⁵³⁾.

Het ogenblik is aangebroken om de karakteristieken aan te geven van [Py], PMi en PM.

[Py], daterend van tussen 1143 en 1159-60, waarschijnlijk van ca. 1145, betekent een herziening naar de *inhoud* van PW, en deels ook een *herklassering* (bv. in de volgorde van de *codex poenitentialis*-hoofdstukken, en de verschuiving van sommige overtredingen naar een andere categorie). Natuurlijk kende de indeling nog geen *distinctiones*.

PM baseerde zich op [Py], en hield geen fundamentele herziening

⁵²⁾ *Fundatio*, MGH, SS., XV, 2, pp. 1121-2.

⁵³⁾ LEFÈVRE, *L'ordinaire de Prémontré*, p. XVIII, plaatst het onder het abbatiaat van Hugo van Fosses (afgetreden in 1161). — In *Les statuts*, p. x, preciseert hij meer, wanneer hij schrijft: *composé vers le milieu du XIIe siècle*.

in naar de inhoud, maar wel naar de vorm, nl. indeling in *distinctiones* ⁵⁴⁾.

PMi behield de oude structuur, alhoewel het hs. dat bewaard bleef ongetwijfeld na PM werd opgesteld. Het komt voor samen met de *Institutiones conversorum*, die slechts weinig veranderd waren t.o.v. de nog losse bepalingen uit PW.

Komen we nu even terug op de twee bullen, die Alexander III stuurde aan de Premonstratenzers, de ene aan abt Filips i.v.m. de konversen (1161-1171) ⁵⁵⁾, de andere aan het konvent om de abtskeuze van Jan te verbreken (1171) ⁵⁶⁾.

Beide geven een zeer scherp getekend beeld van de ongezonde toestand, die er in de orde heerste, en waaraan hij, vooral in het tweede schrijven, een onmiddellijk einde wilde gesteld zien.

Toetsen we de voorlopige resultaten van ons onderzoek aan de gegevens welke in beide bullen vervat liggen. Alexander schorst in de eerste de nieuwe beschikkingen op die betreffende de lekebroeders zijn genomen, en die in hun midden zo een beroering hadden gewekt.

Gezien de *Institutiones fratrum laicorum*, waarvan we de tekst nu bezitten, in grote mate overeenkomen met de hoofdstukken uit PW, kan men ze onmogelijk identificeren met maatregelen, die *inter vos noviter statuisitis*. Integendeel, op een punt waar aan de verschillen ook een waardeoordeel kan gehecht worden, zien we dat in PMi een zwakkere observantie was voorzien dan in PW, wat dus onmogelijk kan aanleiding gegeven hebben tot het feit *ut plures eorum facilius conversantur ad saeculum*. De overeenkomst tussen PW en PMi verklaart zich uitstekend in het licht van de vermaning van de paus: *continete vos intra terminos patrum vestrorum, et videte ne dum vos ad nova et dubia desideratis extendere, quae certa tenetis et sensistis utilia, cum plurimo dispendio amittatis*.

De raad die de Kerkvorst geeft om de zaak pas weerop het programma van het generaal kapittel in te schrijven na het beëindigen van het schisma in de Kerk, wanneer ook de Duitse abten, aanhangers van Frederik Barbarossa, weer aanwezig zullen zijn, werd opgevolgd; het feit dat PMi nog de tekst bevat van deze sterk op PW gelijkende *ordo conversorum* laat toe te beweren dat het probleem later niet meer is behandeld geworden.

⁵⁴⁾ Wel natuurlijk a.g. het tweede verontschuldigungs-motief (zie hoger).

⁵⁵⁾ MIGNE, *Patr. Lat.*, 200, cc. 614-5; JL 11663.

⁵⁶⁾ MIGNE, *Patr. Lat.*, 200, cc. 823-4; JL 12059.

De plaats die de *ordo* inneemt in PMi laat toe hem alleszins te dateren vóór de statuten, waarvan enkele op het abbatiaat van Filips, juist de krisistijd van Prémontré, teruggaan.

Maar de draagwijdte van de bulle is niet strikt beperkt tot de lekebroeders. Aan het einde van zijn betoog zegt Alexander III: *Nam si quid roboris constitutionibus vestris ex vobis forte defuerit, ex apostolicae sedis auctoritate potest ministrari. Interim vero tenete quod coepistis et ita veteribus ac firmatis ab apostolica sede statutis insistere, ut sub majoris austeritatis obtentu pax ordinis non possit amplius perturbari.*

Van een grote wetgevende macht kan men dus onmogelijk gewagen ten tijde van abt Filips, 1. omwille van de pauselijke tussenkomst; 2. omwille van de interne moeilijkheden, die zulks niet in de hand werken.

PM, het nieuwe type van constituties, ingedeeld in *distinctiones*, maar waarvan de inhoud reeds wezenlijk bepaald was in [Py], dateert blijkbaar van na Filips' abbatiaat.

Onmiddellijk trouwens op de dood van Filips moest een herstel van het gezag komen, dat dezelfde paus in krachtige termen eiste, n.a.v. de ongeldigverklaring van de verkiezing van Jan, de abt van Beaulieu, tot hoofd der orde: *Nunc autem cum si inter vos zelus atque contentio, nonne, sicut ait Apostolus, carnales estis...*, is een der vele zinnen waarin Alexander III zijn ongenoegen over de staat van de orde tot uitdrukking bracht.

Aangezien PM zeker voor 1177 moet samengesteld zijn (wegens het ontbreken van de nieuwe beschikkingen, die de bulle *Apostolice sedis* invoerde) moet PM, met haar *distinctiones*-indeling, dateren uit de jaren 1171-1177.

Deze jaren passen trouwens ook uitstekend voor het invoeren van de indeling in *distinctiones* en in *capita*. De invloed van het *Decretum Gratiani* ligt hier voor de hand. De *concordantia discordantium canonum* was de eerste kanonieke kollektie van belang die van die indeling gebruik maakte, want de voorgaanden waren verdeeld in *libri*. Trouwens, het is niet uitgemaakt of Gratianus zelf de *distinctiones* invoerde, of een van zijn eerste leerlingen, Paucapalea, die reeds in de jaren 1140-1148 een *summa* van het *decretum* opstelde ⁵⁷).

⁵⁷) P. FOURNIER - G. LEBRAS, *Histoire des collections canoniques en Occident*, Parijs, 1931-2, passim. — VAN HOVE, *Prolegomena ad Codicem Iuris canonici*, Mechelen, Rome, 1945, pp. 340-2 en 433-4.

De verspreiding van Gratianus' werk is bliksemsnel gegaan, en de eerste *Summa*, die in Noord-Frankrijk verspreid geraakte was die van Stefaan, de latere bisschop van Doornik, uit de zestiger jaren van de eeuw. Het *Decretum* zelf bleek reeds op zeer ruime schaal verspreid te Cîteaux in 1188, toen een waarschuwend statuut werd afgekondigd : *Liber qui dicitur Corpus canonum et (al. sive) Decreta Gratiani apud eos qui habuerint secretius custodiantur, ut cum opus fuerit proferantur; in communi armario non resideant, propter varios qui inde possunt provenire errores* ⁵⁸). Vergeten we daarenboven niet dat de paus, die er zo op aandrong om Prémontré te herstellen in de *bona conversatio* van voorheen, een beroemd kanonist was, die misschien zelf richtinggevend is geweest bij de invoering van de aan Gratianus ontleende *distinctiones*-indeling ⁵⁹).

Hiermee hebben we dus PM kunnen situeren. Wat nu met PMi? Aangezien de tekst ervan ongeveer identiek is aan PM, omdat ze samen teruggaan op [Py], kan men aannemen dat de versie PM niet volledig, ondanks haar moderne uitzicht, de versie PMi van het toneel heeft verdreven. Het exemplaar PMi in haar volledige vorm (dus met groep 4) dateert immers van na PM. Men zou geneigd kunnen zijn, daar PMi in een Engelse handschrift voorkomt, het isolement van de Engelse abdijen t.o.v. het continent, en meer bepaald t.o.v. het jaarlijks kapittel voor dit archaïsme in te roepen.

Dit is onaanvaardbaar. Lefèvre heeft er immers reeds eerder op gewezen dat, vóór 1188-9, Adamus Scotus in zijn traktaat *De ordine, habitu et professione canonicorum* letterlijk fragmenten aanhaalt uit de versie PM (en misschien, maar zulks is onbewijsbaar, uit [Py]) ⁶⁰. Van de Westelaken heeft er daarenboven op gewezen dat Adamus nergens zijn citaten als recente invoeringen bestempeld heeft ⁶¹.

⁵⁸) CANIVEZ, o.c., I, p. 108, § 7.

⁵⁹) VAN DYCK, *Essai sur les sources du droit prémontré primitif concernant les droits du Dominus Praemonstratensis*, in : *An. Praem.*, 1952, XXVIII, pp. 124-5 wijst er ook op dat de paus, als groot jurist (Orlando Bandinelli), juist richtinggevend was in de vooruitgang van de juridische organisaties van Prémontré. — In een brief van 13 februari 1162 dankte hij de ordeoverheid hem trouw te zijn gebleven, en droeg hij ook de afvalligen op zich weer onder pauselijke hoede te plaatsen (MIGNE, *Patr. Lat.*, 200, cc. 130-1 ; JL 20697, « Omnipotenti Deo »).

⁶⁰) LEFÈVRE, *Les statuts*, p. XII. — Uitg. van ADAMUS SCOTUS, MIGNE, *Patr. Lat.*, 198, c. 439-610.

⁶¹) Hij spreekt van 1178 i.p.v. 1188-89, de datum waarop Adam kartuizer werd (VAN DE WESTLAKEN, o.c., p. 36).

De opmerking is goed, al is het gevaarlijk argumenten *ex silentio* te gebruiken.

Regelmatig kwamen in die jaren de Engelse abten nog naar Prémontré afgezakt om aan de kapittelvergadering deel te nemen. Pas in 1182 werd immers een beurtrol opgesteld, die inhield dat ze slechts om de vier jaar de overzeese reis moesten ondernemen ⁶²).

Ook vanuit Frankrijk onderhield men relaties met Engeland, zoals blijkt uit het kapittel der Engelse abten, dat onder leiding van de abten van Licques (als moeder van Newhouse) en van Newhouse (als moeder van haast alle Engelse abdijen) doorging in de jaren 1192-93 ⁶³).

Derhalve moeten we aanvaarden dat gedurende enige tijd versies van het type PM en van het type PMi gelijktijdig in gebruik waren in de orde. Misschien is de tweede in Engeland langer in gebruik gebleven. Wanneer men de datering van [Py] — als model van PMi — in herinnering roept, dan brengt die ons onmiddellijk in de jaren waarin de orde in Engeland werd ingevoerd: in 1143 werd Newhouse vanuit Licques gesticht; in 1147-8 werd Alnwick vanuit Newhouse gesticht. Nog voor 1160 waren er al een tiental andere bijgekomen ⁶⁴). De sleutel van het bestaan van PMi, nog in het begin der XIIIe eeuw, kan dus misschien te zoeken zijn in het vasthouden aan de traditie, ingevoerd bij de overkomst der Premonstratenzers naar Engeland.

3. Groep 4.

Deze groep die uitsluitend uit statuten bestaat, voert ons onmiddellijk naar een latere periode. Verschillende statuten in PM en PMi zijn identiek naar inhoud, minder naar de vorm ⁶⁵). Trachten we nu door een datering van enkele onder hen tot een globale situering in de tijd te komen.

Hoofdstuk 36 konfronteert ons al dadelijk met een bestuderenswaardig statuut. Een eerste argument om de ouderdom ervan te bewijzen is dat het ook als PM-aanvulling VII voorkomt, al werd

⁶²) GERITS, *Le décret ordonnant la participation des abbés anglais au chapitre général de Prémontré fut-il promulgué en 1182?*, in: *An. Praem.*, XLII, 1966, pp. 133-137.

⁶³) H.M. COLVIN, *The white canons in England*, Oxford, 1951, pp. 231-2 (naar het *Liber Sanctae Mariae de Dryburgh*, Edinburg, 1847, p. 72).

⁶⁴) COLVIN, o.c., p. 26. — KNOWLES & HADCOCK, *Medieval religious houses. England and Wales*, Londen, 1953, pp. 162-170.

⁶⁵) Dit is bijzonder treffend voor §§ 37 en 44.

over de bloedaftapping reeds gehandeld in PW 61 en in PM dist. I c. 20.

Zowel deze PM-tekst als PMi zijn schatplichtig aan PW, maar beide hebben als begin aanvulling VII van PM overgenomen.

Het statuut drong dus in het corpus zelf door, maar men heeft nagelaten om het achteraan te verwijderen, al was zijn aanwezigheid volkomen overbodig geworden.

In PMi ging men juist omgekeerd te werk: groep 4 heeft dit hoofdstuk geherstructureerd weergegeven, aan de hand van het begin van het statuut, vervolgens van wat restte van PW, en klaarblijkelijk ook nog van latere aanpassingen, wat de discrepantie tussen PM en PMi verklaart.

De *hoofdstukken 33 en 34* hebben belang voor zover ze ons toelaten om er een datering aan te geven. Het eerste verbiedt geleide opstand tegen de abt, het tweede beveelt de afschaffing van de vrouwelijke religieuzen.

Het eerste geldt zowel voor de *clerici* als voor de konversen. Nu is juist de beroering onder de konversen het motief geweest van de brief van Alexander III aan abt Filips (1161-1171). Om hieraan een einde te stellen heeft het jaarlijks kapittel dit verbod afgekondigd.

Al bleef het statuut in die vorm niet bewaard in de latere versie PL, toch vindt men daar nog de weerslag van de moeilijkheden met de konversen ⁶⁶). Ook in een van de brieven van Gervasius, de Engelse abt van Prémontré (1209-1220), wordt er de nadruk op gelegd *ut... nec aliquis vestrum contra ecclesiae vestrae prelatum irreverenter interim insolescat* ⁶⁷).

Alexander III had door zijn brief niet enkel de wetgevende activiteit aangaande de konversen beperkt, maar ook in het algemeen. Het is opvallend dat wanneer er in een orde moeilijkheden rijzen het meestal de vrouwen zijn, die het eerst als slachtoffer vallen: PM bevat trouwens geen vermeldingen van zusters meer. De maatregel voorzien in § 34 is zo streng dat geen uitzondering werd toegestaan op het intreden der vrouwen. Die situatie is in de toekomst onhoudbaar gebleken, al is de bulle van 11 mei 1198 nog in dezelfde zin ⁶⁸); uitdrukkelijk wijst de H. Vader er trouwens op dat de beslissing eer-

⁶⁶) IV, 10, p. 111, regels 40-43.

⁶⁷) HUGO, *Sacrae antiquitatis monumenta*, I, 1725, ep. CIII, p. 91. — Zie over Gervasius: C.R. CHENEY, *Gervase abbot of Prémontré*, in: *Bulletin of the John Rylands Library*, XXXIII, 1950, pp. 25-26.

⁶⁸) « Cum a nobis », LEPAIGE, o.c., pp. 644-5; Potth. 162.

tijds en sindsdien herhaaldelijk door het algemeen kapittel werd getroffen.

De volgende statuten zijn minder rijk aan aanknopingspunten. Nochtans is het voor een situering in de tijd van belang te wijzen op parallelle toestanden bij de Cisterciënzers. De oude vriendschap tussen beide orden vond haar hoogtepunt in de sluiting van een broederschap in 1142 ⁶⁹⁾.

PMi 35 verbiedt het dopen van kinderen door leden van de orde. De witte monniken hadden een gelijkaardige maatregel, maar beperkt tot de abten, reeds getroffen in § 29 van de *Instituta Capituli Generalis* ⁷⁰⁾ en het kapittel treedt tegen overtreders op in 1185 ⁷¹⁾ en 1186 ⁷²⁾.

Statuut nr 40 is van groot belang omdat het reageert tegen het overtreden van een van de basisprincipes van de Premonstratenzer-beleving, de individuele armoede. De excommunicatie van de eigenaars, brandstichters en samenzweerdere behelste reeds § 66 van de *Instituta Capituli generalis* ⁷³⁾, en het verbod om hen kerkelijk te begraven klimt ook al op tot 1154 ⁷⁴⁾. In 1183, 1184 en 1195 ⁷⁵⁾ moest het Cisterciënzer-kapittel optreden. Te Prémontré zal de toestand rond dezelfde tijd de afkondiging van het statuut noodzakelijk gemaakt hebben. De bulle van 13 april 1188 «*Religiosam vitam*» voorzag immers ook de excommunicatie op het jaarlijks kapittel, van de *malefactores, incendiarii ac predoni*, zo de diocesane bisschop zelf niet binnen de 40 dagen was tussengekomen ⁷⁶⁾. Het bezit bleek nog een gesel te zijn ten tijde van Gervasius van Prémontré. In een brief van kort na het 4e Lateraans Concilie citeert de abt-generaal trouwens letterlijk het statuut *PMi 40* ⁷⁷⁾: *Cum autem contineatur in institutionibus, quod proprium dicimus, quidquid habetur contra vetitum, vel sine debita licentia*. Dit bewijst ons op ondubbelzinnige wijze, dat Gervasius te Prémontré ca. 1216 gebruik maakte van een statuut, dat in de collectie *PMi* voorkomt.

⁶⁹⁾ CANIVEZ, *o.c.*, pp. 35-37.

⁷⁰⁾ VAN DAMME, *Genèse*, p. 42.

⁷¹⁾ CANIVEZ, *o.c.*, p. 99, § 8.

⁷²⁾ *Ib.*, p. 103, § 6.

⁷³⁾ VAN DAMME, p. 57.

⁷⁴⁾ CANIVEZ, *o.c.*, p. 58, § 22.

⁷⁵⁾ Resp. CANIVEZ, *o.c.*, p. 93, § 11 ; p. 96, § 11 ; p. 185, § 23.

⁷⁶⁾ LEPAIGE, *o.c.*, p. 642.

⁷⁷⁾ HUGO, *o.c.*, ep. CXIX, pp. 106-7.

§ 41 dat het opstellen van schampliedjes of -versjes verbiedt, was, in meer algemene termen, verboden te Cîteaux in 1199 ⁷⁸⁾.

De volgende beschikking is waarschijnlijk een reminiscentie aan de moeilijkheden onder abt Filips en kort nadien. Cîteaux heeft een zeer gelijkend statuut afgekondigd in 1189 ⁷⁹⁾. De richting van beïnvloeding is in dat jaar zeker Prémontré > Cîteaux geweest, want ook PMI 5 belandde dat jaar letterlijk in de Cisterciënzer-statuten ⁸⁰⁾.

Betreffende de *dissentio* herhaalden de Cisterciënzers het statuut het jaar nadien ⁸¹⁾.

Statuut 55 levert ons geen *terminus a quo*, wel een *terminus ad quem*. Wie tijdens zijn afvalligheid misbruik maakt van de wijding die hij heeft genoten, kan er bij zijn terugkeer nog enkel gebruik van maken mits dispensatie van het algemeen kapittel. De bulle *Cum sis pater* van 10 mei 1217 verleent deze macht aan de abt van Prémontré, en het is onder deze vorm dat de beslissing in PL voorkomt ⁸²⁾.

Statuut 56, dat een gedeeltelijke herhaling betekent van § 9, werd reeds te Cîteaux in 1154 afgekondigd ⁸³⁾. De toepassing blijkt te Prémontré eens te meer uit een brief van Gervasius ⁸⁴⁾.

Het laatste tenslotte ligt in de lijn van de politiek om mogelijke pauselijke invloed te verminderen ; ook Gervasius heeft zich telkens daartegen krap gesteld ⁸⁵⁾ en die houding bereikte een top bij de witheren toen ze zich verzetten tegen de pauselijke interventie van 1232 ⁸⁶⁾.

Wat kan men als besluit van deze groep 4 vermelden : de statuten werden afgekondigd vanaf de krisistijd in de zestigerjaren en waren nog in gebruik op het ogenblik dat ons hs. werd opgesteld, en abt Gervasius er naar refereert ⁸⁷⁾.

⁷⁸⁾ CANIVEZ, o.c., p. 232, § 1.

⁷⁹⁾ *Ib.*, pp. 112-3, § 14.

⁸⁰⁾ *Ib.*, p. 116, § 35.

⁸¹⁾ *Ib.*, p. 120, § 12.

⁸²⁾ LEPAIGE, o.c., p. 649 (Potth 5544). — Cf. LEFÈVRE, *Les statuts*, p. 78, noot 31.

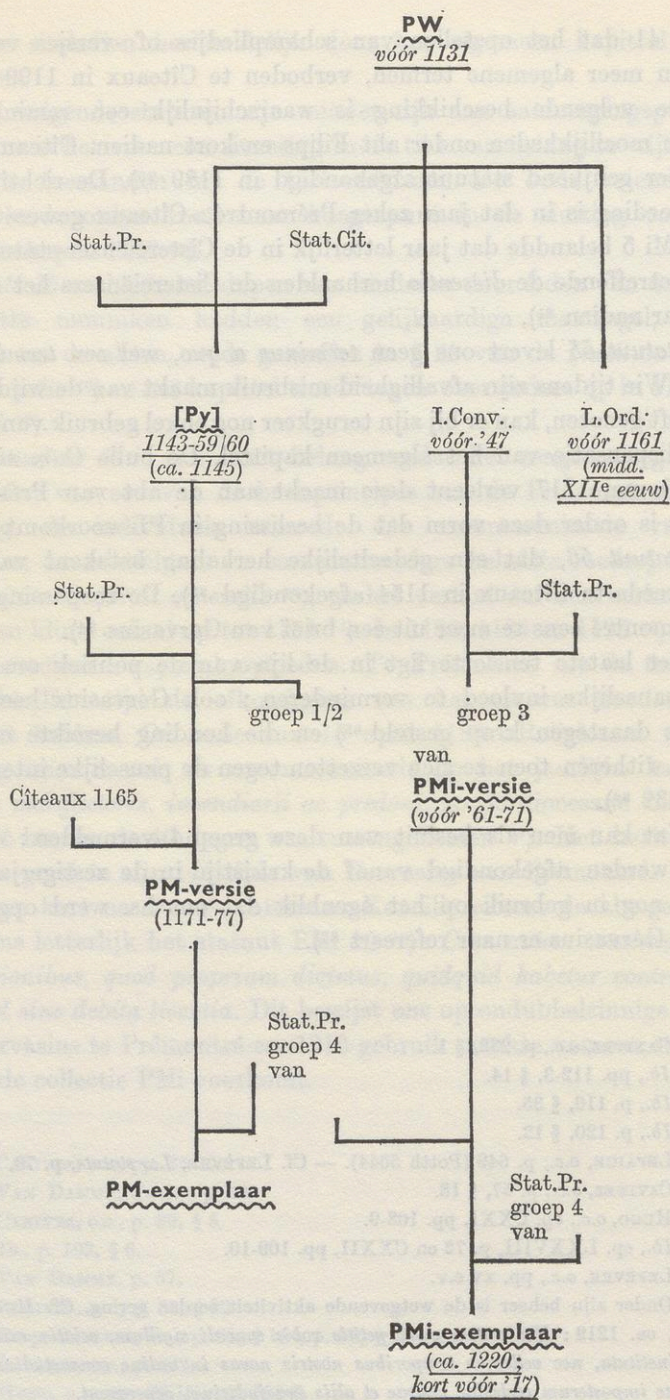
⁸³⁾ CANIVEZ, o.c., p. 57, § 18.

⁸⁴⁾ HUGO, o.c., ep. CXXI, pp. 108-9.

⁸⁵⁾ *Ib.*, ep. LXXVIII, p. 72 en CXXII, pp. 109-10.

⁸⁶⁾ LEFÈVRE, o.c., pp. xv e.v.

⁸⁷⁾ Onder zijn beheer is de wetgevende aktiviteit eerder gering. Cf. HUGO, o.c., ep. CVI, ca. 1219 : *Hoc autem quod petitis vobis concedi sigillum, sciatis esse contra ordinis instituta, nec vellemus temporibus nostris novas in ordine consuetudines introduci, quae imposterum ecclesiae vestrae et aliis praejudicium generarent.*

De orde heeft er immer op gestaan dat de statuten *up to date* zouden bijgehouden worden door de aangesloten abdijen, zelfs zo ze onregelmatig deel namen aan het kapittel ⁸⁸). Vandaar de vreugde van Gervasius van Prémontré, wanneer hij een brief ontving van de abten van Apulië, die zich nooit te Prémontré aanboden: *susceperimus*, zo antwoordt hij, *satis laete et perlegerimus multo laetius, intelligentes ex illis, quod institutiones ordinis et servetis veteres et novas insuper postulatis* ⁸⁹). Hiervan is het hierna uitgegeven hs. alleszins een levend bewijs.

BESLUIT

De identifikatie als norbertijns van een collectie constituties komt de reeds grote verwarring, die vooral i.z. de kronologie der wetgevende teksten bestaat, nog verhogen.

De versie PMi die, als handschrift, dateert uit de jaren ca. 1220, en waarschijnlijk kort voor 1217, vertoont in haar eerste groepen een veel ouder cachet. De rangschikking van de strafcodex is gelijkend aan die van de versie PW, maar vertoont enkele jongere aspecten, die als latere aanvullingen kunnen beschouwd worden. Groep III is van uitnemend belang omdat het gaat om de *institutiones laicorum fratrum*, een collectie konversen-besluiten, die in PW nog verspreid stonden en in PM reeds gans verdwenen waren.

Het gebruik van deze tekst bij de Arroasische kanunniken in de jaren kort voor 1147, verplicht ons ook de Premonstratenzer-kollektie tot die jaren te laten opklimmen. Zo noodzaakt ons ook het gebruik dat de Artesische kanunniken ervan hebben gemaakt op de apostate kapittels van Ariën in 1159-60, om de herziening van de strafcodex bij Prémontré te plaatsen voor die datum. Enkele aanduidingen brengen ons in de jaren rond 1145.

De herziene versie, die echter als zodanig verloren is gegaan, noemen we [Py], en ze lag zowel aan de basis van PMi als van PM, dat — als grote modernisatie — de *distinctiones*-indeling invoerde. Beide bewaarde teksten zelf werden aangevuld met statuten, die

⁸⁸) Cf. een Skandinaafs kanunnik, die bij zijn terugreis (ca. 1216) de tekst meenam van de bulle a.g. de afschaffing van de zusters (HUGO, o.c., ep. CVIII, p. 97).

⁸⁹) *Ib.*, ep. CXX, p. 108.

in PMi echter veel uitgebreider zijn. Dit noodzaakt ons om bij de *handschriften* zelf PM vóór PMi te plaatsen, al is voor de groepen 1 tot 3 de versie PMi ouder dan PM.

Een stemma zal, tot slot, de verschillende P-versies en -exemplaren situeren ⁹⁰).

LUDO MILIS.

⁹⁰) We danken Z.E.P. J.B. Van Damme (Westmalle) voor de talrijke nuttige aanwijzingen i.v.m. de Cistercienser-wetgeving.